

رهبری از دیدگاه قرآن

چشم اندازی دیگر

حسن عابدی جعفری

الف - چکیده

غناى منابع اسلامى در باب رهبرى و نارسايى هاى رهبرى غرب در ابعاد عملى و نظرى، زمينه را براى پرداختن به رهبرى از دیدگاه اسلام و قرآن هموار نموده است. در این مقاله با اشاره به ناکامی های آشکار غرب در این قلمرو از زبان و بیسان اندیشمندان مغرب زمین، روش تحقیق و مدلی پیشنهادی برای بررسی اسوه های رهبری در قرآن کریم ارائه شده است. به ضمیمه و برای گسترش تحقیق در این باب، فهرستی از نمونه پرسش هایی که درباره رهبری از دیدگاه قرآن کریم نیازمند پاسخ جویی است عرضه گردیده است.

ب - مقدمه

نارسایی های رهبری جهان معاصر در

عمل و نظر آنچنان وسیع و آشکار است که غرب را یارای پنهان نگهداشتن آن نیست. نشریات مغرب زمین با همه مراعاتها، مشحون از اعترافاتى است که به زبانهای گوناگون بیانگر این ورشکستگی است. ما در این بخش بی هیچ ارزیابی، اظهارات صاحب نظران غربی را در دو بخش بحران عملى و ابهام نظرى عیناً منعکس می نماییم:

ب - ۱ - بحران در رهبری عملى
مجله تایم آمریکا در شماره اخیر خود می نویسد:

«ناتوانی کامل رهبران دولتها، نظامها و احزاب در حل و فصل مسائل، و برخورد جدی با مشکلاتی که مردم تحت

حکومتشان آنها را ضروری ترین مسائل به شمار می آورند، واقعیاتی است که در این اواخر به نحوی دردناک در سطح جهانی آشکار شده است. ۱/۱۲

نشریه ساندی تلگراف انگلیس در این باره می نویسد:

«واقعیت تلخی که امروز ذهن متفکران سیاسى جهان را به خود مشغول داشته این است که در فضای سیاست بین الملل هیچ سیاستمدار برجسته، بازیگر عمده و یا متفکر سرشناسی یافت نمی شود که قادر به ارائه طرحهای نو به ملت های جهان باشد. ۲/۱۶»

یکی از مورخان برجسته فرانسه می گوید:

«در تاریخ جهان، نمی توان به دوره ای فکر کرد که رهبران برجسته در آن تا این حد

اندک بوده باشند. ۱/۱۲۴

مجله تایم نگرانی خود را از وجود چنین بحرانی در سطح رهبری جهانی این گونه بازگو می کند:

«آنچه در هنگامه چنین خلای از رهبری اصیل در سطح جهان با ترس و نگرانی باید منتظر آن بود، همانا پیدایش گرایشهای ملی گرایی افراطی، ظهور روحیه عدم تسامح و تساهل در روابط بین الملل، پیدایی شبه رهبران عوامفریب و بروز تمایلات خصمانه در میان اقوام و ملتهاست. ۱/۱۲۴»

ب- ۲- سردرگمی تئوریک

قلمرو نظریه پردازي و تحليل نظري رهبري، سرنوشتي رضاييت بخش تر از ميدان عملي آن نداشته است. صاحب نظران تئوري پرداز رهبري در اين باره چنين نوشته اند:

«اصولاً مفهوم رهبري مقوله اي است كه در رشته هاي مختلف، پيوسته توجه انديشمندان را به خود جلب نموده و پژوهشهاي فراواني را به دنبال آورده است. پژوهشگران علوم اجتماعي و انساني از قبيل اقتصاد، تاريخ، تعليم و تربيت، جامعه شناسي، روانشناسي، سياست، فلسفه، مردم شناسي، مديريت و بيشتر علوم ميان رشته اي و بين رشته اي، رهبري را بعنوان پديده اي در خور توجه اساسي قلمداد نموده اند. ۳/۰۰۰۴»

«احتمالاً در باب رهبري، بيش از هر موضوع مستقل ديگري، تحقيقات رسمي مکتوب و بحثهاي غير مکتوب به عمل

راهي از مسلمانان اين جنگل تئوريباست. ۶/۰۰۰۴

«بسياري از نظريه ها و مدلهاي رهبري، كاري پيش از تكرر پديهيات نكرده اند. نظريه ها كه آمده اند راهي براي ادراك بهتر واقعيّت بگشايند، بعضاً خود حجابي شده اند بر چهره حقيقت. ۴/۰۰۰۴»

ب- ۳- نتيجه گيري بديهي

اگر چه تحليل ريشه هاي اين نارسايي هاي عملي و نظري غرب در مقوله رهبري، از ديده گاه اسلامي ما بسيار حايز اهميت است، ليكن از محدوده اين مقاله بيرون است؛ نارسايي هايي كه خود ريشه در مقولات زيربنايي فكري غرب مانند روش استدلال، شناخت شناسي و جهان بيني و ايدئولوژي او دارد.

در اين مرحله تنها به يك نتيجه گيري بديهي اما اساسي بسنده مي كنيم كه: مغرب زمين كه خود با چنين بحران عملي و نظري رهبري روبرو است، ناتوان تر از آن است كه بتواند الگوي رهبري ديگر ملتها قرار گيرد. به نظر نگارنده، رهبري اسلامي كه اوج تجلّي آن در قرآن كريم ظاهر گرديده، غني ترين الگويي است كه با تمسك بدان مي توان از ورطه هلاكت جهل عملي و نظري نجات پيدا كرد.

با تكيه بر اين نتيجه گيري، در ادامه اين مقاله كوشش شده تا مدلي هر چند اوليه براي بررسي رهبري در قرآن كريم ارائه داده شود. اين مدل چند محور تحقيق را در كنار يكدیگر براي بررسي رهبري انبياء عليهم السلام ديده است كه عبارتند از:

پژوهشگران علوم اجتماعي و انساني از قبيل اقتصاد، تاريخ، تعليم و تربيت، جامعه شناسي، روانشناسي، سياست، فلسفه، مردم شناسي، مديريت و بيشتر علوم ميان رشته اي و بين رشته اي، رهبري را بعنوان پديده اي در خور توجه اساسي قلمداد نموده اند.»

آمده است. ۴/۰۰۰۴

«با آنكه در طول چند دهه اخير، متجاوز از هزاران تحقيق مستند پيرامون ابعاد گوناگون اين پديده انجام گرفته است، بايد گفت كه رهبري هنوز بعنوان ناشناخته ترين قلمرو علوم رفتاري قلمداد مي گردد. ۵/۰۰۰۴»

«برخلاف تصور عامه، عرصه رهبري به واسطه كمبود نظريه ها نيست كه با مشكل مواجه است، بلكه برعكس، اين كثرت تئوريباست كه آن را با مشكل مواجه ساخته است. انبوه نظريات متناقض و گمراه كننده، چنان جنگلي از تئورها را به وجود آورده است كه امروز معضل اساسي، يافتن

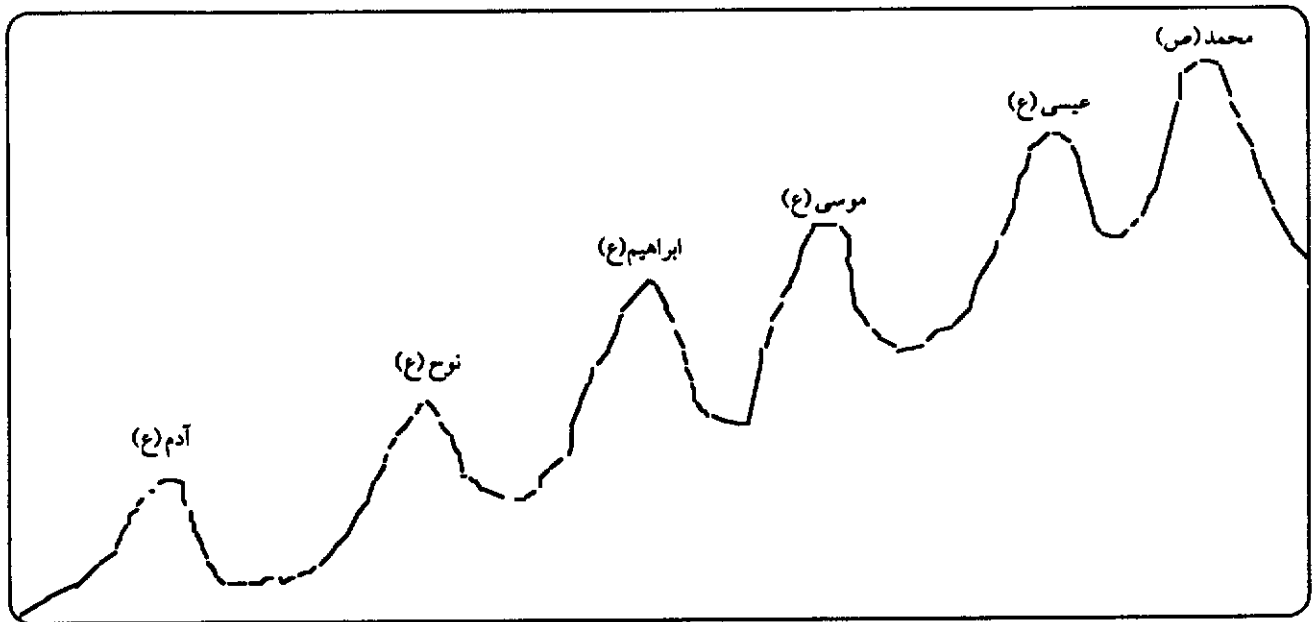
از این دسته از آیات ذکر می گردد: واذ اخذنا من النبیین میثاقهم ومنک و من نوح و ابراهیم و موسی و عیسی ابن مریم و اخذنا منهم میثاقاً غلیظاً. احزاب: ۷

در این مرحله از تحقیق، روش بررسی، روش تحلیل تاریخی است که علاوه بر علمای علوم قرآنی، مورخین

العزم علیهم السلام رفیعترین قله ها و سایر انبیاء علیهم السلام، دیگر قله های این سلسله جبال را می سازند.

در بررسی نهضت هر یک از انبیاء علیهم السلام مشاهده می شود که تعدادی از آیات، به تناسب، بیانگر جایگاه آن رسول گرامی در این سلسله می باشد. این آیات علاوه بر موارد اختصاصی، ویژگیهای

- ۱- بررسی طولی تاریخی
 - ۲- بررسی مقطعی جامعه شناختی
 - ۳- بررسی شخصی روانشناختی
 - ۴- بررسی پویای تعاملی
 - ۵- بررسی رابطه خاص رهبری
- ۵- روش تحقیق و مدل پیشنهادی
بررسی اسسوه های رهبری در قرآن

نمودار ۱ سلسله انبیاء (ع)

اسلامی نیز می توانند نقش ارزنده ای را ایفا نمایند. ج- ۲- گذشته از مطالعه جایگاه هر یک از اسسوه های رهبری در سلسله انبیاء علیهم السلام و با یک تحلیل طولی تاریخی، بررسی بُعد دیگری از نهضت انبیاء علیهم السلام لازم می آید که به زمان آن نبی مکرّم محدود می شود. در این بررسی مطالعه ابعاد زمان، مکان و موقعیت آن نهضت اولویت می یابد. بررسی این بُعد

مشترک انبیاء علیهم السلام مانند هدایت، وحی، میثاق و... را متذکر می گردند. علاوه بر داشتن موضوع خاص، این دسته از آیات روح پیوستگی میان این سلسله را تأکید می نماید. در هر تحقیقی از این دست، خواه هدف بررسی رهبری یکی از پیامبران به صورت مستقل بوده باشد و یا تحلیل حرکت انبیاء علیهم السلام در طول تاریخ، بررسی این دسته از آیات از جمله نخستین وظایف است. کریمه زیر به عنوان نمونه ای

کریم، نیازمند مدل و روش تحقیق جامع-الاطرافی است که حتی المقدور تمامی ارکان و ابعاد نهضت های انبیاء علیهم السلام را در برگیرد. نمونه ای از این مدل، عوامل و جریانات مربوطه در خلال سطور آینده عرضه خواهد گردید.

ج- ۱- در قرآن کریم، نبوت به مشابه رشته کوه سترگی ترسیم گردیده که انبیاء علیهم السلام قله های بلند آن را تشکیل می دهند. انبیا

نیازمند روش تحقیق منطقی است که جامعه (قوم) خاص را در یک مقطع تاریخی خاص تحلیل می نماید. در این زمینه نیز علاوه بر استفاده از علمای علوم قرآنی، استفاده از علمای جامعه شناسی اسلامی کمک موثری خواهد بود. ابعاد و مدل مورد شناسایی به قرار زیر خواهد بود:

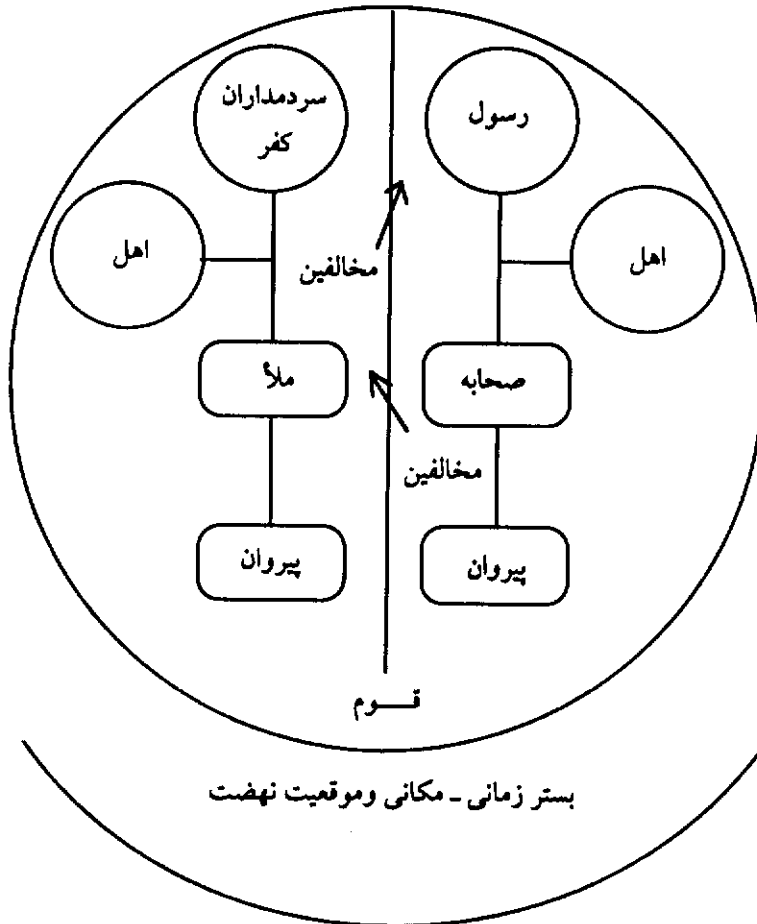
بر اساس مدل زیر، شناسایی سه دسته عناصر، ضرورت خواهد داشت.
 ۱- بستر زمانی - مکانی و موقعیت (شناخت قوم، امکانات و شیوه زندگی اقتصادی...).

۲- شناخت جبهه حق و اجزاء واقشار آن شامل رسول، اهل او، صحابه و پیروان.
 ۳- شناخت جبهه باطل و اجزاء واقشار آن، شامل سردمدار کفر، اهل او، صحابه و پیروان.
 آن دسته از آیات که بیانگر این جهات هستند، در این مرحله مورد بررسی قرار می گیرند.

ج- ۳- در قرآن کریم چهاره انبیاء مہم اسلام به شکلی ویژه و در هیئت قهرمانانی برجسته ارائه گردیده است. از دیدگاه قرآن، پیامبران به صفات و تواناییهای ویژه ای متصف بوده

و رسالت، هدف و مأموریتی خاص بر عهده داشته اند که برای رسیدن به آن از شیوه های رهبری متناسب استفاده می برده اند. علاوه بر این، حیات این بزرگان از بدو تولد - و بعضاً قبل از ولادت - تا مرحله رحلت یا عروج، در قالب آیات ترسیم گردیده است.

این زندگی پربرکت که غالباً به قبل از بعثت و پس از بعثت تقسیم می شود و در هر یک از این دو صورت نیز بر اساس وقایع حساس زمان به بخشهای جزئی تری تقسیم می گردد، و حتی والدین این حضرات، همه نیازمند بررسی است.

نمودار ۲
 ارکان اجتماعی نهضت انبیاء

داشت. این تعاملات همانطور که در نمودار زیر آمده است، میان رسول و ائمه کفر، ملا، هواداران و قوم از یکسو و میان ائمه کفر یا ملا با رسول، صحابه، گرویدگان و قوم از سوی دیگر جاری می‌گردد. البته جمع بندیها و ارزش گذاریها توسط خداوند در جای جای این تحرکات وارد می‌شود.

دردل این تعاملات، رکن مهمی که قابل تأکید مستقل می‌باشد، روابط رهبری است. روابط خاص رهبری با پیروان و اطاعت آنها، شیوه‌های رهبر در دعوت به پذیرش رهبری خود، نفوذ و استفاده از قدرت، مسأله جانشینی و دیگر مسائل اساسی رهبری و حتی عدم تمکین دسته‌ای

مساعدت علمای علوم سیاسی و علوم نظامی در تحلیل این بخش، کمک مؤثری به علمای علوم تفسیری خواهد بود. نکته

نمودار ۳
تقسیم بندی حیات پیامبران

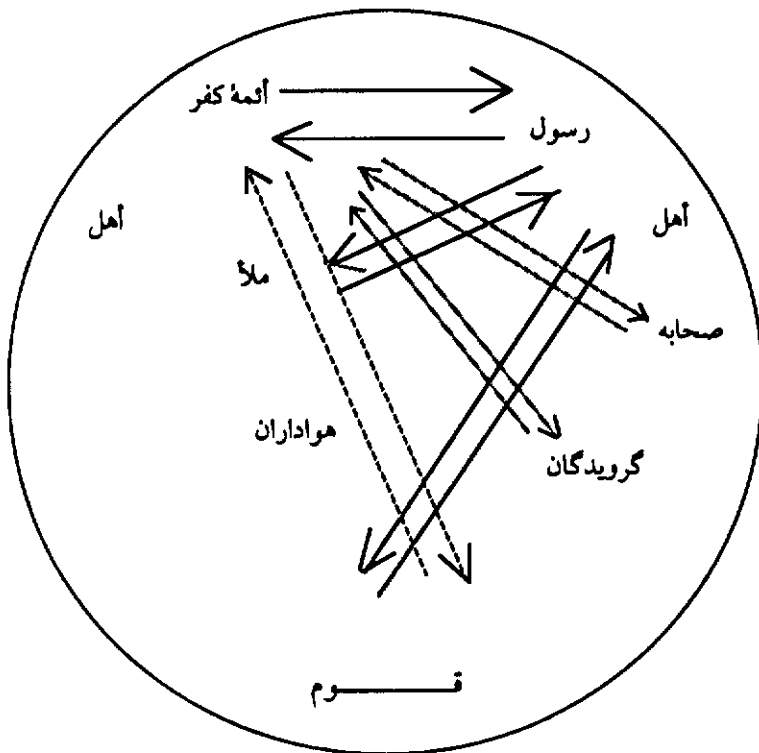
قابل توجه در این بخش آن است که ذکر گفتار و وقایع به دقتی که ترسیم گردیده، مخصوص قرآن کریم بوده و در هیچ منبع و سند دیگری انتظار یافتن آن را نباید

در همین راستا بررسی ویژگیهای شخصی آن پیامبر مورد نظر نیز براساس تقسیمات زیر قابل مطالعه است:

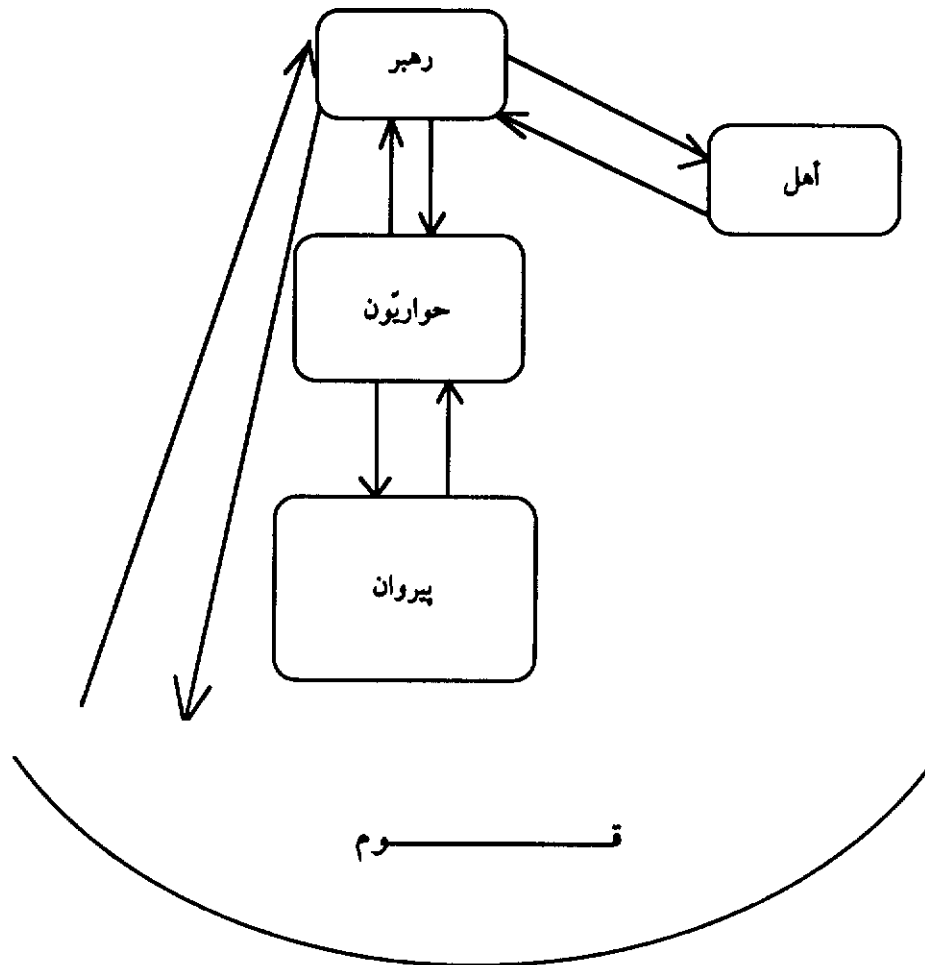
- ۱- خصوصیات جسمی (فیزیکی)
- ۲- ویژگیهای اعتقادی
- ۳- ویژگیهای اخلاقی
- ۴- ویژگیهای رفتاری

ورود علمای روانشناس در شاخه تربیتی و تاریخی در کناری علمای علوم قرآنی، در روشن ساختن این بُعد تحقیقی کمک شایانی خواهد نمود.

ج - ۴- قرآن کریم علاوه بر ارکان یاد شده در بندهای اول تا سوم، از بخش دیگری نیز سخن به میان می‌آورد که در واقع قلب این بررسی را تشکیل می‌دهد. کلیه تعاملاتی که در این صحنه ترسیم شده میان جناح حق با باطل، به وقوع می‌پسوند، موضوع مطالعه این بخش خواهد بود. اگر سایر بخشها را نوعاً بررسی ایستا بدانیم، در این بخش بایک بررسی پویا و یا بررسی روابط و جریانات (فسرایندها) روبرو خواهیم بود. گفتارها، رفتارها، درگیریها، جنگها، مصالحه‌ها، ... همه موضوع بررسی این بخشند.

نمودار ۴
ارتباطات جناحها

نمودار ۵.
روابط رهبری

خاص همه مقولاتی هستند که در این فصل خاص می‌گنجد، چه در میان جناح کفر و چه در اردوگاه موحدین. این عرصه، قلمرو علمای رهبری است که در کنار علمای علوم قرآنی به کشف راز و رمز و ظرایف این رهبریهای الهی پردازند. تبلور و عصاره بررسی بخشهای قبل را در این قسمت باید متجلی دید. بویژه در این قسمت مقدمات،

آزمونها، کیفیت عبور از موانع برای رسیدن به رهبری، ارتباط رهبر باخدای خویش و بالأخره سرانجام تلاش وی، سرنوشت قوم، گروندگان، و دیگر نکات قابل بررسی و تأملند.

ه - خلاصه نتیجه گیری

دو ضرورت انکار ناپذیر، پرداختن به منابع اسلامی بویژه قرآن کریم را در شرایط حاضر ایجاب می‌نماید: ۱- غنای منابع

اسلامی. ۲- درماندگی جهان در مقوله رهبری. هر گونه تلاش برای بهره برداری از این منابع غنی به تعبیر شهید مطهری نشان دادن درجه‌ای از رشد اسلامی است. از طرف دیگر با تأسیس جمهوری اسلامی و ارائه الگوی عملی اسلامی، نیاز روز افزون به این کنکاشها برای استفاده جامعه را باید پاسخ گفت. این نیاز نه تنها به جمهوری اسلامی مربوط می‌شود، بلکه [بقیه در صفحه ۷۱]